

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

В. В. СЕРДЮК

СПІВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПОБУДОВИ СИСТЕМИ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Проводиться співвідношення принципів побудови системи судів загальної юрисдикції — територіальності, спеціалізації та інстанційності. Вказано, що названі принципи визначені на конституційному рівні та діють у межах єдиної цілісної взаємопов'язаної і взаємозалежної системи судів.

Ключові слова: принцип, територіальність, спеціалізація, інстанційність.

Проводится соотношение принципов построения системы судов общей юрисдикции — территориальности, специализации и инстанционности. Указано, что названные принципы определены на конституционном уровне и действуют в границах единой целостной взаимосвязанной и взаимозависимой системы судов.

Ключевые слова: принцип, территориальность, специализация, инстанционность.

The article describes the correlation of principles of formation of the system of courts of general jurisdiction — principles of territoriality, specialty and authority. It is mentioned that the principles are certain at the constitutional level and work within the limits of the unique interrelated and interdependent system of courts.

Key words: principle, territoriality, specialty, authority.

Невід'ємною умовою побудови в Україні демократичної правової держави є становлення сильної і незалежної судової влади, дієвість якої передбачає передусім гарантування незалежності здійснення правосуддя та дотримання визначених на конституційному рівні принципів побудови системи судів загальної юрисдикції. За змістом статті 6 Конституції України державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Водночас не можна отожднювати самостійний рід (гілку) влади із системою державних органів, що здійснюють судову функцію, оскільки: 1) про судову владу можливо вести мову тільки тоді, коли суд наділений повноваженнями, що дають йому змогу захищати «територію свободи» особи від втручання і законодавчої, і виконавчої влад; 2) трансформація судової системи у судову владу передбачає наявність умов щодо її автономного функціонування; 3) автономність судової влади може бути тільки відносною і вона не може існувати без інших гілок державної влади, оскільки коло конфліктів, що підлягають вирішенню судом, окреслюється законом, прийнятим законодавчою владою, а реалізація загальнообов'язкової сили судових рішень потребує відповідних дій органів виконавчої влади. Наведене має своїм продовженням віднайдення критерію, який відрізняє судову владу від функціонування судової системи.

Відповідно до ч. 1 ст. 125 Конституції України система судів загальної юрисдикції будеться за двома основними принципами — територіальністю і спеціалізацією. Наведене

дає підстави стверджувати про те, що в Україні судова влада організаційно оформлена як єдина система судових органів. Тому аналіз норм Конституції України та чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (далі — Закон) спонукає до висновку про те, що судовій владі властиві два компонента: 1) вона реалізується спеціально уповноваженими державними органами — судами, які територіально поширюють свої юрисдикції у межах держави; 2) судам надані повноваження з метою вирішення різних категорій спорів у межах визначених судових процедур (цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних).

Однією з важливих ознак діяльності суду є публічно-владна компетенція або його юрисдикція, яка тісно пов'язана з компетенцією, що визначається як сукупність юридично встановлених повноважень (владних прав і обов'язків) певного судового органу щодо визначеного законом кола питань, які підлягають вирішенню ним. Обсяг судової компетенції обумовлюється здійсненням судової влади відповідними органами: 1) залежно від їхньої спеціалізації (загальними, адміністративними, господарськими судами); 2) відповідно до територіального розташування кожної ланки судової системи (місцеві, апеляційні, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України). Отже, судова компетенція визначає предмет відання системи судових органів, а предметна компетенція — знаходить своє відображення у ст.ст. 124, 125 Конституції України, які визначають загальні питання побудови й організації судової системи України, а також у ст.ст. 17, 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що конкретизують принципи побудови системи судів загальної юрисдикції — територіальність, спеціалізація та інстанційність. Таким чином, виникає потреба провести співвідношення вказаних принципів з метою відображення значення кожного з них в організаційній структурі судової влади.

Принцип спеціалізації судової діяльності залишається важливою темою для наукової дискусії, оскільки різниця підходів до його реалізації у публікаціях вказує на те, що ст. 125 Конституції України комплексно визначено загальні начала (вихідні положення) для побудови судової системи України, що має наслідком створення у межах системи судів спеціалізованих територіально розгалужених судових ланок, які здійснюють правосуддя відповідно до викладених у ст. 129 Основного Закону засад судочинства. Отже, видається необхідним співвіднести принципи територіальності, спеціалізації та інстанційності, які випливають з положень зазначених статей Конституції України та прямо передбачений ч. 1 ст. 17 Закону. Тому конституційне визначення принципу спеціалізації та виокремлення на підставі цього систем спеціалізованих судів має на меті реалізацію завдання щодо організаційного наповнення судової влади. Отже, за організаційною ознакою принцип спеціалізації передбачає створення судових ієрархічно впорядкованих ланок з різною компетенцією для вирішення правових спорів в окремих галузях матеріального права (цивільного, кримінального, господарського, адміністративного тощо). За такого підходу реалізація принципу спеціалізації дає підстави для побудови окремих підсистем спеціалізованих судів у системі судів загальної юрисдикції.

Реалізація принципу спеціалізації свідчить про намагання законодавця максимально врахувати при здійсненні судочинства предметні особливості справ. Тому вказаний принцип повинен поширюватися на всі види судів (загальні та спеціалізовані) та застосовуватися не тільки виключно до спеціалізованих судів. Але в такому розумінні виникає проблема визначення спеціалізації загальних судів, які також визначаються спеціалізованими з розгляду цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення.

Ст. 18 Закону визначає спеціалізацію судів загальної юрисдикції. Водночас у цьому питанні необхідно зважати на те, що вищі спеціалізовані суди є вищими судовими органами спеціалізованих, а не загальних судів. Водночас суцільна спеціалізація проводиться лише у судах вищого рівня, а стосовно місцевої ланки загальних судів цей принцип не відображається в повному обсязі конституційних положень. З іншого боку, запровадження галузевої спеціалізації на рівні Вишого спеціалізованого суду України з розгляду

цивільних і кримінальних справ свідчить про зміну підходів законодавця до реалізації галузевого критерію спеціалізації у побудові судових органів.

Позиції науковців щодо змістовного наповнення принципу спеціалізації є неоднаковими і єдиного розуміння в цьому питанні не вбачається. Наприклад, В.В. Городовенко обґрунтовує наступні підходи до застосування судової спеціалізації: 1) спеціалізація як елемент побудови системи судів; 2) спеціалізація як принцип організації певної судової установи. Зокрема, відповідно до першого підходу спеціалізація як принцип побудови системи судів загальної юрисдикції означає організацію конкретних видів судів, що є елементами цієї системи, які наділяються відповідними повноваженнями, наявність яких дає можливість вирішувати справи, що є похідними від певного окремо взятого виду правових відносин. Для другого підходу характерним є розуміння спеціалізації у конкретній судовій установі, що означає визначення окремих суддів, які є спеціалістами або спеціалізуються на розгляді певних категорій справ, що впливають із певного виду правових відносин. Така спеціалізація в літературі визначається як внутрішня спеціалізація суддів¹.

Існує думка і про те, що спеціалізація не повинна мати суцільного характеру. Така позиція обґрунтовується тим, що тенденція спеціалізації, яка панує у світі, повною мірою відображає розмаїття діяльності людини в тій чи іншій сфері, галузі господарювання, сприймає породжені цим розмаїттям особливості правового регулювання. Судова спеціалізація надає додаткові гарантії справедливого правосуддя². Вбачається, що підходи вітчизняного законодавця щодо реалізації принципу спеціалізації ґрунтуються на необхідності його застосування до побудови всіх судових органів у державі.

Ми вважаємо, що різниця позицій щодо запровадження принципу спеціалізації пов'язана з домінуванням підходу, за яким організація судів сприймалася як система судів загальної юрисдикції, що мала у своєму складі загальні та спеціалізовані суди. Але з прийняттям Закону розуміння спеціалізації змінилося, оскільки за змістом ст. 18 суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ і справ про адміністративні правопорушення. Отже, законодавче визначення цивільної і кримінальної процедур вирішення справ наразі здійснюється також спеціалізованими судами нарівні з розглядом господарських та адміністративних справ. Крім того, за вказаною статтею допускається спеціалізація суддів із розгляду конкретних категорій справ (що, до речі, активно використовується в апеляційних і вищих спеціалізованих судах). Вказана норма поширюється на всі суди, які належать до системи судів загальної юрисдикції.

Отже, сутність принципу спеціалізації судів полягає в наданні можливості створення судових органів, до компетенції яких належить вирішення окремих видів правових спорів за правилами відповідних судових процедур. Тому спеціалізація судів може мати декілька проявів: 1) утворення відносно автономних підсистем судових органів; 2) утворення окремих судів у складі загальної (неспеціалізованої) юрисдикції; 3) утворення тільки спеціалізованих судових органів адміністративної юстиції; 4) утворення квазісудових (недержавних) органів для вирішення певних категорій спорів. Щодо спеціалізації суддів, то вона розуміється як спеціалізація окремих суддів, колегій, палат, сенатів, визначена у встановленому порядку, з розгляду певних категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції.

Триває наукова дискусія щодо спеціалізації судових органів за суб'єктивним критерієм і створення судових установ ювенальної юстиції. У спеціальній літературі висловлюються різні позиції про необхідність утворення спеціалізованих судів у справах неповнолітніх, юрисдикція яких має визначатися конкретним суб'єктом судочинства — підлітками та молодими людьми з одночасним спрощенням і спеціалізацією процедури розгляду таких справ. Щодо спрощення процедур розгляду справ стосовно неповнолітніх, то на таку необхідність зверталася увага ще вченими радянської доби. Зокрема, М.М. Гернет потребує спрощення процедури обґрунтовував зменшенням негативного впливу на дітей і підлітків самого процесу вирішення справи в суді з наступною заміною судового розгляду бесідою

судді з неповнолітнім підсудним за участю піклувальника та проведенням закритих судових засідань. Крім цього, ним зверталася увага на розгляд справ щодо неповнолітніх одноособово суддею; наявність вимог до професійної підготовки судді у сфері дитячої та підліткової психології; обмеження гласності судового розгляду та формального обвинувачення у вчиненні злочину; оскарження рішення суду з дотриманням особливих правил судової процедури³.

Велике значення для правосуддя щодо неповнолітніх мають акти міжнародного характеру: Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила), Ер-Рядські керівні принципи тощо⁴. Судовий захист підлітків у більшості країн світу здійснюється спеціалізованими судами у справах неповнолітніх. Такі судові установи діють у Німеччині, Франції, Австрії, Японії тощо. В Україні триває наукова дискусія з питання створення судів у справах неповнолітніх, основне призначення яких — сприяння максимальному захисту неповнолітніх від посягань на їхні права, підвищення ефективності засобів боротьби з підлітковою злочинністю. В судах України уже практикується спеціалізація суддів, які розглядають справи про злочини неповнолітніх, що може стати поштовхом до побудови спеціалізованих судів за суб'єктним критерієм.

Таким чином, принцип спеціалізації у побудові системи судів загальної юрисдикції може реалізовуватися: 1) за її видами з утворенням спеціалізованих судів (галузева спеціалізація); 2) за суб'єктною ознакою; 3) за внутрішньою спеціалізацією суддів у межах одного суду. Отже, ст. 125 Конституції України закріплює не тільки галузевий спосіб використання спеціалізації судових органів, позаяк спеціалізація не закінчується на галузевих шаблях її реалізації і має своє продовження у побудові спеціалізованих судів за суб'єктним критерієм та активно використовується серед суддів кожного суду з метою якісного і фахового вирішення тих чи правових спорів.

Згідно із п. 8 ч. 3 ст. 129 Основного Закону держава забезпечує право на оскарження рішення суду в апеляційному та касаційному порядкух, крім випадків, встановлених законом. Отже, у системі судів загальної юрисдикції діють судові ланки і судові інстанції, які за приписами процесуального законодавства вирішують спір по суті та забезпечують реалізацію конституційного права особи на оскарження судового рішення в апеляційному, касаційному порядку. Загалом судова інстанція — це поняття, що ґрунтується на нормах судового процесу, за допомогою якого визначається порядок вирішення правових спорів або перегляду судових рішень. Тому його зміст є важливим у сенсі для дослідження співвідношення принципів побудови системи судів загальної юрисдикції.

Ст. 17 Закону прямо визначає інстанційність як один із принципів побудови системи судів загальної юрисдикції, хоча він чітко не передбачений у нормах Конституції України. Водночас на підставі системного тлумачення приписів ст.ст. 125 і 129 Основного Закону можливим є його дослідження з урахуванням вказівки законодавця про побудову системи судів загальної юрисдикції за принципом інстанційності у положеннях Закону. Зокрема ч. 1 ст. 22 вказує на те, що місцевий суд є судом першої інстанції і розглядає справи, віднесені процесуальним законом до його підсудності. Ст. 26 передбачає, що у системі судів загальної юрисдикції діють апеляційні суди як суди апеляційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Ця загальна норма має своє продовження у відповідних приписах процесуального законодавства. Ч. 1 ст. 31 Закону передбачено, що у системі судів загальної юрисдикції діють вищі спеціалізовані суди як суди касаційної інстанції з розгляду цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справ.

Як зауважив з цього приводу професор І.Є. Марочкін, інстанційність — це організація судів відповідно до необхідності забезпечити право на перегляд судового рішення судом вищого рівня. Інстанційна система є гарантією високої якості судочинства і забезпечує конституційне право на перегляд судового рішення⁵. У контексті дослідження касаційно-

го провадження тосовно організації судових інстанцій сучасна теорія судоустрою визнає подвійний характер завдань і цілей діяльності суду касаційної інстанції, який визначається такими складовими: 1) необхідність забезпечення однакового застосування закону; 2) потреба захисту порушеного права шляхом безпосереднього врегулювання спірних правовідносин. Отже, судова інстанція розуміється як відповідний суд із визначеним обсягом процесуальних повноважень.

У спеціальній юридичній літературі поняття «судова інстанція» наповнюється категоріальним змістом і пов'язується з характером конкретної діяльності суду щодо здійснення правосуддя, тобто воно є похідним від судоустрою. Тому чинне законодавство, як правило, налічує три види судових інстанцій — перша, апеляційна та касаційна інстанції. Але положення чинного Закону змінили інстанційну побудову судів України.

Насамперед це стосується інстанційного наповнення діяльності Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції. Нині виникла ситуація, коли його інстанційне розташування фактично залишене поза межами законодавчого врегулювання. Законодавець обмежився тільки формулюванням нових, практично однакових процесуальних конструкцій, що стало наслідком його інстанційної невизначеності. Отже, з одного боку, на Верховний Суд України покладено завдання перегляду рішень відповідних касаційних судів, а з другого — не визначено його місце як судової інстанції. Тому виникає потреба законодавчого вирішення цього питання з метою дотримання чіткої інстанційної побудови системи судів і комплексного використання принципів її формування.

Таким чином, система судів загальної юрисдикції побудована, крім використання принципів територіальності та спеціалізації, і за принципом інстанційності, навіть незважаючи на відсутність прямої конституційної вказівки про його застосування. Але при цьому необхідно констатувати про невизначеність статусу Верховного Суду України в чинному законодавстві про судоустрій та процесуальних законах як судової інстанції, хоча він безумовно залишається найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції.

З урахуванням викладеного, територіальність, спеціалізація та інстанційність є конституційно і законодавчо визначеними принципами побудови системи судів загальної юрисдикції керівного характеру (вихідними положеннями), що визначають побудову судових органів та спрямовані на реалізацію завдань, пов'язаних зі здійсненням правосуддя. Вказані принципи є організаційними (судоустрійними) і діють у межах єдиної цілісної взаємопов'язаної і взаємозалежної системи. Тому, говорячи про їх співвідношення, необхідно звернути увагу на таке: 1) принцип територіальності характеризує побудову системи судів загальної юрисдикції в контексті мережевого поширення судової юрисдикції на всю територію держави та розрізнення територіальної юрисдикції однорідних судів; 2) принцип спеціалізації вказує на можливість побудови системи судів із використанням кількох критеріїв: галузевого (створення підсистем спеціалізованих судових органів), суб'єктного (створення судів у справах неповнолітніх) і внутрішньої спеціалізації суддів у межах одного суду (це стосується усіх без винятку судів); 3) принцип інстанційності дає змогу організувати судові інстанції, кожна з яких має відповідний обсяг процесуальних повноважень щодо вирішення спору по суті та перевірки судового рішення суду в апеляційному або касаційному порядку.

1. *Городовенко В. В.* Спеціалізація суддів як гарантія забезпечення належної якості та ефективності правосуддя // Вісник Верховного Суду України. — 2008. — № 1. — С. 13.
2. *Козак Д.* Суд в современном мире: проблемы и перспективы // Российская юстиция. — 2001. — № 9. — С. 5. 3. *Гернет М. Н.* Изучение преступности в СССР: Избр. произвед. — М.: Юрид. лит., 1974. — С. 603-604. 4. *Права человека: Сборник международных договоров.* Руководящие принципы ООН для предупреждения преступности среди несовершенно-

нолетних («Эр-Риядские руководящие принципы»). Приняты и провозглашены резолюцией 45/112 Генеральной Ассамблеи от 1 декабря 1990 года. — М.: БЕК, 1996. — С. 64-65.

5. *Організація судової влади в Україні: навч. посіб.* / За ред. І. Є. Марочкина, Н. В. Сібільової. — Х.: Одісей, 2007. — С. 101.